

Feliks Prusak

Pomoc prawna w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych

Palestra 27/12(312), 49-66

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

FELIKS PRUSAK

POMOC PRAWNA W SPRAWACH KARNYCH W STOSUNKACH MIĘDZYNARODOWYCH

Międzynarodowy obrót prawny w sprawach karnych obejmuje między innymi pomoc prawną. Przedmiotem pomocy prawnej są czynności procesowe określone w art. 519 k.p.k. oraz w umowach międzynarodowych. Opracowanie niniejsze przedstawia wszystkie te czynności oraz podejmuje w tym względzie próbę ustalenia relacji prawa wewnętrznego z prawem międzynarodowym.

I. Problematyka obrotu prawnego z zagranicą w sprawach karnych jest podejmowana w doktrynie sporadycznie.¹ Potrzebę podjęcia analizy takich problemów wyzwała nie tylko atrakcyjność tematyki, ale przede wszystkim wielka przydatność dla praktyki prawniczej. Wśród wielu zagadnień szczegółowych zwracają uwagę przede wszystkim kwestie dotyczące zakresu pomocy prawnej w obrocie zagranicznym i rodzaju czynności podejmowanych w ramach tej pomocy prawnej w stosunkach międzynarodowych.

Sposób rozumienia pojęcia pomocy prawnej w stosunkach międzynarodowych nie jest jednoznaczny. W szerokim rozumieniu chodzi nie tylko o pomoc w dokonywaniu przesłuchania (świadków, biegłych i podejrzanych) i w zakresie doręczeń, ale również ekstradycję przestępców, tranzyt osób wydanych, a nawet przekazanie ścigania karnego.² Węższe rozumienie tego pojęcia znajduje podstawę w stanowisku ustawy (art. 519 k.p.k.), która pomoc prawną traktuje jako realizację określonych czynności procesowych. Pomocy prawnej nie można utożsamiać z ogólnym pojęciem obrotu prawnego, albowiem obrót prawny w sprawach karnych z zagranicą obejmuje nie tylko pomoc prawną i doręczenia, ale również przejęcie ścigania karnego, wydawanie (ekstradycja) przestępców itp. Pomoc prawna w sprawach karnych obejmuje doręczanie pism i dokonywanie czynności procesowych o charakterze dowodowym, jak przesłuchiwanie świadków i biegłych oraz odebranie wyjaśnień od podejrzanych i oskarżonych, a także zbieranie danych o dowodach, dokonywanie przeszukań i oględzin, jak również przekazywanie dowodów rzeczowych.

Międzynarodowy obrót prawny w sprawach karnych regulują przepisy prawa wewnętrznego (głównie k.p.k.) oraz odpowiednie umowy międzynarodowe. Są to: umowy o obrocie prawnym w sprawach karnych zawarte z 21 państwami, dwustronne konwencje konsularne zawarte z 10 państwami oraz trzy tzw. umowy graniczne zawarte z państwami ościennymi, a także umowa i porozumienie zawarte z ZSRR o czasowym stacjonowaniu wojsk radzieckich w Polsce.³ W zakresie pomocy prawnej pewne zagadnienia regulują ogólne konwencje, miano-

¹ Por. A. Zieliński: Międzynarodowy obrót prawny w sprawach cywilnych i karnych, NP 1979 nr 12, s. 18—29; H. Stawryłło: Podstawowe zagadnienia obrotu prawnego z zagranicą w sprawach karnych w postępowaniu przygotowawczym, Probl. Praw. z 1977: nr 3, s. 42—52, nr 5, s. 10—31 i nr 7—8, s. 46—54.

² Por. H. Stawryłło: Podstawowe zagadnienia obrotu prawnego (...), jw., Probl. Praw. 1977, nr 3, s. 46.

³ Zestawienie i dokumentacja źródłowa zostały przedstawione w monografii: F. Prusak: Postępowanie w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych, Warszawa 1983, s. 164—170 (zobacz na końcu pracy Aneks).

wicie konwencja wiedeńska o stosunkach dyplomatycznych z 1961 r. oraz konwencja wiedeńska o stosunkach konsularnych z 1963 roku.

Przepisy prawa wewnętrznego stanowią dobrą podstawę do realizowania obrotu prawnego z zagranicą, nie podważa to jednak celowości zawierania umów międzynarodowych o obrocie prawnym w sprawach karnych i cywilnych. Umowy te bowiem pozwalają na stworzenie dogodniejszych warunków dla tego obrotu. Oznaczają one usankcjonowanie zasady wzajemności, w zakresie którego umowa dotyczy. Umowy te mogą uzupełniać, modyfikować lub usamodzielniać (względem ustawodawstwa wewnętrznego) stan prawny wynikający z przepisów prawa wewnętrznego. Generalną zasadą wszelako jest priorytet umowy międzynarodowej nad prawem wewnętrznym. Zasada ogólna, że przepisy k.p.k. stanowią *lex subsidiaria*, również i tu obowiązują, a więc nie stosuje się ich, jeżeli przepisy umów międzynarodowych stanowią inaczej, można zaś nie stosować przepisów k.p.k. wobec państwa obcego, w którym nie ma w tym względzie umowy, a państwo to nie zapewnia wzajemności (art. 541 k.p.k.).

Obrót prawny z zagranicą opiera się na zasadzie wzajemności, która wiąże się z ideą współpracy międzynarodowej, wynikającej z dobrej woli i równości państw uczestniczących w tej współpracy. Wzajemność nie może wszelako powodować nadmiernego ograniczenia tego obrotu, aczkolwiek może ona w określonych sytuacjach doprowadzić do odmowy wykonania konkretnej czynności (art. 541 § 2, art. 521 § 3 pkt 2, art. 534 § 2 pkt 5 i art. 537 § 1 k.p.k.). Warto w tym miejscu odnotować, że wzajemność w udzielaniu pomocy prawnej w sprawach karnych istnieje z następującymi państwami socjalistycznymi: Bułgarią, Czechosłowacją, Jugosławią, NRD, Rumunią, Węgrami i Związkiem Radzieckim oraz z następującymi państwami niesocjalistycznymi: Austrią, Belgią, Francją, Luksemburgiem i Szwajcarią. Podstawę tej wzajemności stanowią stosowne umowy dwustronne o obrocie prawnym. Faktyczna wzajemność istnieje z następującymi państwami: Albanią, Chinami, Koreą, Szwecją, Turcją i Włochami.

W ramach tzw. Rady Europejskiej (Conseil de l'Europe) ukształtowano prawny system konwencji międzynarodowych, wśród których poczesne miejsce zajmuje europejska konwencja o pomocy prawnej w sprawach karnych podpisana w Strasburgu dnia 20 kwietnia 1959 roku.⁴ Ukształtowany w niej wzorzec ma nie tylko znaczenie modelowe, gdyż jego celem jest też oddziaływanie integrujące. Państwa wspólnoty socjalistycznej zawarły między sobą, jak wspomniano, szereg konwencji dwustronnych o obrocie prawnym w sprawach karnych i cywilnych. Katalog możliwości wzajemnej współpracy został ukształtowany w sposób nie wyłącznie tradycyjny, obejmuje bowiem nie tylko ekstradycję czy pomoc prawną w sprawach karnych i cywilnych.

Do czynności sądów powszechnych, jeżeli te czynności nie są uregulowane w przepisach prawa wewnętrznego bądź w umowach międzynarodowych, w których PRL jest stroną, albo jeżeli zostały w nich uregulowane w sposób nie dość szczegółowy — stosuje się przepisy zarządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 25.V.1970 r. (instrukcja o obrocie prawnym z zagranicą w sprawach cywilnych i karnych — Dz. Urz. Min. Spr. Nr 4, poz. 14). Wymienione zarządzenie Ministra Sprawiedliwości o instrukcji o obrocie prawnym z zagranicą reguluje postępowanie w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych i szczegółowo normuje zagadnienia dotyczące pomocy prawnej, występowania o wydanie i przewóz osób ściganych lub skazanych przebywających za granicą oraz o wydanie przedmiotów, a także zagadnienia wniosków organów innych państw o wydanie

⁴ Europejska Seria Układów nr 30 (dokument opublikowany w lutym 1974 r.).

i przewóz osób ściganych lub skazanych oraz o wydanie przedmiotów, jak również sprawę zawiadamiania o tymczasowym aresztowaniu obywateli innych państw.

II. W stosunkach międzynarodowych powszechnie przyjęto wyłączność stanowienia prawa i sprawowania wymiaru sprawiedliwości przez suwerenne państwo, niezależnie od przynależności państwowej sprawcy przestępstwa. Organy procesu karnego mają w zasadzie dwie drogi do wykonania czynności procesowych. Są to: 1) droga postępowania bezpośredniego, polegająca na osobistym wykonaniu czynności przez organ procesowy, któremu powierzono rozstrzygnięcie, oraz 2) droga pomocy prawnej, zwanej także rekwizycją, polegająca na tym, że gdy czynność może być wykonana tylko poza granicami państwa, pozostaje do dyspozycji wyłącznie zwrócenie się o udzielenie pomocy prawnej.

Międzynarodowa pomoc prawna ma inne oblicze niż krajowa pomoc prawna. W zasadzie bowiem organy procesowe zwracają się do siebie o pomoc prawną bezpośrednio (np. o przesłuchanie świadka). Pomoc prawna w stosunkach międzynarodowych może być wykonywana w różnym przebiegu: w drodze dyplomatycznej (za pośrednictwem przedstawicielstw dyplomatycznych do organów procesowych), w drodze konsularnej (kiedy to organ procesowy przesyła wniosek o udzielenie pomocy prawnej do urzędu zagranicznego swego państwa) oraz w drodze bezpośredniego kontaktu (co wymaga wszakże bezpośredniego ustalenia w umowie międzynarodowej). Należy zauważyć, że dokonywanie określonej czynności procesowej w drodze pomocy prawnej przebiega w kolejnych etapach. Pierwszy etap to wniosek jednego państwa do innego państwa o dokonanie tej czynności, natomiast etap drugi to dokonanie określonej czynności przez państwo, do którego wpłynął wniosek. Występuje tu działanie w obrębie jednej sprawy i jednej czynności, a zaangażowane są dwa państwa: państwo składające wniosek i państwo, na terenie którego czynność ma być dokonana.

Przedmiotem zainteresowania procedury karnej jest funkcjonowanie pomocy prawnej w ramach stosunków międzynarodowych w zakresie działania polskich organów procesowych. Występują w tym przedmiocie dwie odmienne sytuacje, w których chodzi o różne sprawy i w których organy procesowe pełnią różne funkcje: pierwsza, kiedy polskie organy procesowe zwracają się do państwa obcego o dokonanie w drodze pomocy prawnej czynności procesowej ze względu na potrzeby toczącego się w Polsce procesu, druga zaś dotyczy procedury działania polskich organów procesowych dokonujących w drodze pomocy prawnej dla państwa obcego określonych czynności procesowych.

III. Pożądane jest ustalenie zestawienia czynności procesowych obejmowanych zakresem pomocy prawnej oraz sprawdzenie, czy występuje ich tożsamość zarówno co do wykonywania pomocy prawnej dla zagranicy, jak i co do wniosków polskich organów procesowych o udzielenie pomocy prawnej przez obce organy procesowe. Problem rodzajowego zakresu czynności podejmowanych w ramach międzynarodowej pomocy prawnej jest istotny w aspekcie sprawdzenia, czy czynności tego rodzaju, skatalogowane w ustawie (art. 519 k.p.k.), znajdują potwierdzenie lub uzupełnienie rodzajowe w umowach międzynarodowych.

W kontekście podjętej problematyki trzeba zwrócić uwagę na to, że przedmiotem pomocy prawnej są czynności procesowe. W związku z tym jest rzeczą oczywistą, że przepisy stanowią, kiedy i w jaki sposób można przedsięwziąć poszczególne czynności oraz określać kompetencje organów procesowych. Celem tego jest wykluczenie dowolności form postępowania i uniemożliwienie tworzenia się owych form stosownie do okoliczności sprawy. Forma postępowania musi przecież być z góry określona i wiadoma.

Przypomnieć dla porządku rzeczy wypada w tym miejscu, że czynnością procesową jest przewidziane przez prawo zachowanie się organu lub uczestnika procesu w określonym procesie, mające na celu wywołanie określonych przez prawo skutków procesowych.⁵ Czynności procesowe dzielą się na rzeczowe (realne), np. przeszukiwanie, oględziny, i na oświadczenia. Oświadczenia mogą być oświadczeniami woli albo aktami wiedzy. Czynności procesowe mają niekiedy charakter procesowo-kryminalistyczny, jak np. eksperyment, albo też tylko techniczno-procesowy, np. doręczenia. W każdym razie czynność procesowa jest skuteczna, jeżeli odpowiada przepisom prawa procesowego co do warunków jej dokonania i wywołuje zamierzone przez działającego skutki prawne.

Przepis art. 519 k.p.k. wymienia następujące czynności procesowe: 1) doręczanie pism osobom przebywającym za granicą lub instytucjom mającym siedzibę za granicą, 2) przeszukiwanie osób w charakterze oskarżonych, świadków lub biegłych, 3) dokonywanie oględzin oraz przeszukiwanie pomieszczeń i osób, zajęcie przedmiotów i wydawanie przedmiotów tych za granicę, 4) wzywanie osób przebywających za granicą do osobistego dobrowolnego stawienia przed sądem lub prokuratorem w celu przesłuchania w charakterze świadka lub konfrontacji, jak również doprowadzenie w tym celu osób pozbawionych w tym czasie wolności, 5) udzielanie akt i dokumentów oraz informacji o karalności oskarżonych. Jak z powyższego zestawienia wynika, czynności wymienione w art. 519 k.p.k. są różnego rodzaju i — uwzględniając ich charakter — można ująć je w następujące grupy: 1) czynności, które służą informowaniu o kwestiach związanych z procesem: a) uczestników procesu — doręczanie pism osobom przebywającym za granicą lub instytucjom mającym siedzibę za granicą, b) organy procesowe — udzielanie akt i dokumentów oraz informacji o karalności oskarżonych; 2) czynności mające na celu poszukiwanie i zabezpieczenie źródeł dowodowych — przeszukiwanie pomieszczeń i osób, zajęcie przedmiotów i wydawanie przedmiotów tych za granicę; 3) czynności przygotowujące przeprowadzenie dowodów — wzywanie osób przebywających za granicą do osobistego dobrowolnego stawienia przed sądem lub prokuratorem w celu przesłuchania w charakterze świadka lub konfrontacji, jak również doprowadzenie w tym celu osób pozbawionych w tym czasie wolności; 4) realne czynności dowodowe, a więc przeprowadzenie dowodów: a) osobowych — przesłuchiwanie osób w charakterze oskarżonych, świadków lub biegłych, b) rzeczowych — dokonywanie oględzin. Zwrócić tu trzeba uwagę na to, że zakres pomocy prawnej w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych nie został określony w ustawie (art. 519 k.p.k.) w sposób taksatywny (*verba legis*: „w szczególności”). Egzemplifikacja ustawowa ma wszelako ograniczenie w wymagananiu „niezbędności” czynności postępowania karnego.

Z umów międzynarodowych o obrocie prawnym, których Polska jest stroną, wynika, że w drodze pomocy prawnej mogą być dokonywane różne czynności. Generalnie wypada zauważyć, że zakres międzynarodowej pomocy prawnej został określony podobnie we wszystkich wiążących Polskę umowach o obrocie prawnym. Obejmuje on w szczególności: doręczanie pism procesowych (wezwania, zawiadomienia, wyroki), przesłuchiwanie osób (w charakterze świadków, biegłych i podejrzanych), wszelkiego rodzaju czynności śledcze wykonywane w postępowaniu przygotowawczym (m.in. zajęcie przedmiotów i wydawanie ich za granicę, przeszukiwanie pomieszczeń i osób), dokonywanie ekspertyz kryminalistycznych i oględzin, wzywa-

⁵ S. Śliwiński: *Polski proces karny przed sądem powszechnym — Zasady ogólne*, Warszawa 1959, s. 213.

nie do osobistego stawiennictwa, udostępnianie akt i dokumentów, udzielanie informacji o obowiązującym ustawodawstwie oraz danych o karalności.

Wśród niezbędnych czynności procesowych, które mogą być dokonywane w drodze pomocy prawnej, przepis art. 519 pkt 1 k.p.k. wymienia na pierwszym miejscu doręczanie pism osobom przebywającym za granicą. Przypomnieć tutaj wypada, że doręczenie jest czynnością właściwego organu doręczającego polegającą na wręczeniu pisma właściwemu adresatowi (lub komuś innemu — przy doręczeniu zastępczym). Organ doręczający powinien przy tym sporządzić publiczny dokument doręczenia, z którego musi wynikać, że doręczenie uskutecznił w sposób zgodny z prawem. Doręczenia nie można utożsamiać z powzięciem wiadomości. Właściwe jest formalne doręczenie, natomiast powzięcie wiadomości o treści aktu, który powinien być doręczony, nie stanowi podstawy do wywołania skutków procesowych. Doręczenie pociąga za sobą skutki prawne wtedy, gdy zostało uskutecznione zgodnie z prawem, chociażby ten, komu doręczono pismo, nie przeczytał go lub choćby nawet nie mógł się zapoznać z pismem. Doręczenie powinno nastąpić w zasadzie do rąk własnych. Doręczenie zastępcze następuje wtedy, gdy doręczenie do rąk własnych adresata nie jest możliwe. Doręczenie uproszczone ma miejsce wtedy, gdy brak czasu albo inne ważne przyczyny uniemożliwiają normalne doręczenie; wtedy to można wezwać adresata telegraficznie, telefonicznie lub w inny najodpowiedniejszy sposób. Organami doręczeń generalnie są m.in.: a) urzędnicy powołani (przy doręczeniach dystansowych), b) funkcjonariusze sądowi lub prokuratorscy (zarówno przy doręczeniach dystansowych jak i przy doręczeniach bezpośrednich), c) organa Milicji Obywatelskiej, WSW czy WOP (jeżeli doręczenie pozostaje w związku z czynnością poleconą przez prokuratora lub sąd), d) bezpośrednie dowództwo wojskowe, e) konsulowie polscy za granicą i upoważnieni funkcjonariusze konsularni, którzy na wezwanie dokonują doręczeń i wezwań, przestrzegając trybu i formy postępowania.

Umowy międzynarodowe szczegółowo regulują pomoc prawną w postaci doręczania pism procesowych osobom przebywającym za granicą i osobom prawnym oraz instytucjom mającym siedzibę za granicą.⁶ Umowy takie stwierdzają, że organ wezwany do udzielenia pomocy prawnej dokonuje doręczenia pism stosownie do przepisów prawnych normujących tryb doręczania pism w jego państwie, jeżeli doręczane pisma są sporządzone w języku państwa, na terytorium którego doręczenie ma być zrealizowane, albo jeżeli dołączono do pisma uwierzytelniony przekład na ten język. Jeśli warunki te nie zostaną spełnione, organ wezwany doręcza pismo adresatowi, gdy zgodzi się on dobrowolnie to pismo przyjąć. W wypadku gdy pismo nie może być doręczone ze względu na niewłaściwie (np. nieaktualny) podany adres, organ wezwany ma obowiązek podjąć niezbędne kroki w celu ustalenia właściwego adresu. Jeżeli okaże się to niemożliwe, należy zawiadomić o tym organ wzywający i zwrócić mu pisma, które miały być doręczone. W świetle umów dwustronnych o pomocy prawnej, których Polska jest stroną, zasadą jest także, że potwierdzenie doręczenia pisma sporządza się stosownie do przepisów o doręczaniu pism obowiązujących na terytorium państwa, w którym doręczenie jest realizowane. Często stwierdza się, że za dowód doręczenia służyć będzie albo opatrzone podpisem odbiorcy i datą potwierdzenie odbioru, albo też poświadczenie organu wezwanego stwierdzające fakt, sposób i czas doręczenia. Umowy te przewidują prawo doręczania pism procesowych obywatelom własnym, znajdującym się na terytorium drugiej strony, za pośrednictwem przed-

⁶ J. Makowski: *Organa państwa w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1957, s. 42 i nast.

stawicielstw dyplomatycznych lub urzędów konsularnych. Zastrzega się równocześnie, że przy tego rodzaju doręczeniach nie można stosować żadnych środków przymusu. Klauzule upoważniające urzędy konsularne i przedstawicielstwa dyplomatyczne do doręczania — na terytorium państwa przyjmującego — pism sądowych i pozasądowych własnym obywatelom znajdujemy także w konwencjach konsularnych, których Polska jest stroną. Umowy zawarte przez Polskę przed rokiem 1939, przewidując omawianą formę pomocy prawnej, zobowiązują państwo wezwane do doręczenia, aby przesała dowód doręczenia państwu wzywającemu. Dowodem doręczenia — w świetle postanowień tych umów — jest albo pokwitowanie datowane i podpisane przez odbiorcę, albo zaświadczenie wydane przez odpowiednią władzę państwa wezwanego, stwierdzające formę i datę doręczenia.

Doręczanie pism procesowych stronom przebywającym stale za granicą obejmuje przede wszystkim zawiadamianie cudzoziemców o umorzeniu postępowania przygotowawczego, o przypadku poręczenia majątkowego, o wniesieniu aktu oskarżenia przeciwko oskarżonemu, który był sprawcą wyrządzenia danemu cudzoziemcowi szkody, itp. Przepis art. 124 k.p.k. przewiduje, że strona przebywająca za granicą ma obowiązek wskazać adres dla doręczeń w kraju. W razie nieuczynienia tego, pisma wysłane pod ostatnim znanym adresem w kraju — albo gdy adresu nie ma, załączone do akt sprawy — uważa się za doręczone. Warunkiem jednak stosowania przepisu art. 124 k.p.k. jest odpowiednie pouczenie strony stale przebywającej za granicą (art. 10 § 2 k.p.k.). Jeżeli w aktach sprawy brak jest dowodu, że pouczenie nastąpiło, albo jeśli z innych przyczyn zachodzi potrzeba doręczenia stronie lub poręczycielowi przebywającemu za granicą pisma lub decyzji podlegającej zaskarżeniu, to doręczenie takie powinno nastąpić w trybie przewidzianym w umowach o obrocie prawnym zawartych przez Polskę, a z NRD i CSRS — ponadto w trybie przewidzianym w porozumieniach prokuratorów generalnych, natomiast jeśli chodzi o osoby przebywające w innych krajach — drogą pocztową bezpośrednio do adresata ze zwrotnym poświadczeniem odbioru.

W sprawach, w których przejęto z zagranicy ściganie karne, doręczenie pism procesowych zawsze będzie następowało w trybie przewidzianym w umowach o obrocie prawnym lub w porozumieniach prokuratorów generalnych.⁷ Natomiast w pozostałych wypadkach, przy ścisłym przestrzeganiu przez nasze organy ścigania obowiązku pouczenia cudzoziemców o treści art. 124 k.p.k., można by prawie wyeliminować kierowanie za granicę doręczeń.

Jeżeli cudzoziemiec wskazuje jako adres dla doręczeń w kraju ambasadę swego państwa ojczystego, należy to respektować, z tym zastrzeżeniem, że właściwa tu jest nie ambasada, lecz urząd konsularny. Pisma dla doręczeń można kierować wówczas do wskazanych organów konsularnych. Jeżeli państwo nie ma w Polsce konsulatów, funkcje ich spełnia z reguły wydział konsularny ambasady. Organy te, jako powołane do sprawowania opieki nad obywatelami swego kraju, z istoty swych funkcji powinny doręczać stronie pisma procesowe, które dotyczą interesów ich obywateli. Jeżeli tego nie uczynią, to zgodnie z obowiązującym w PRL ustawodawstwem pismo będzie uważane za doręczone prawidłowo. Powyższe uwagi dotyczą przede wszystkim organów konsularnych państw, z którymi Polska nie zawarła umów o obrocie prawnym.

Sposób doręczania pism osobom przebywającym za granicą, które mają obywatelstwo polskie (art. 520 § 1 k.p.k.), nie budzi wątpliwości. Jeżeli w miejscu pobytu tych osób działają polskie urzędy konsularne, to doręczania pism procesowych

⁷ H. Stawryłło: Podstawowe zagadnienia obrotu prawnego z zagranicą w sprawach karnych w postępowaniu przygotowawczym. Probl. Praw. 1977, nr 5, s. 19—31.

sowych można dokonywać bezpośrednio przez te urzędy. Natomiast doręczanie jakichkolwiek pism, w tym również pism procesowych, organom obcego państwa mającym swą siedzibę za granicą oraz osobom korzystającym z immunitetu dyplomatycznego lub konsularnego (art. 512 i 513 k.p.k.) w Polsce może nastąpić wyłącznie za pośrednictwem Prokuratora Generalnego PRL albo Ministra Sprawiedliwości, którzy działają w tym zakresie przez Ministra Spraw Zagranicznych. Wypada w końcu stwierdzić, że doręczanie pism i udzielanie akt i dokumentów oraz informacji o karalności zachowują w zasadzie ten sam charakter, jaki mają te czynności w ramach procesu zwykłego. Odrębności związane są tu ze zwiększeniem się ogniw pośrednich, ponieważ odbywa się to w zasadzie przez przedstawicielstwo dyplomatyczne lub urząd konsularny. W razie niemożności dopełnienia przez te organy tych czynności można się zwrócić — za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości lub Prokuratora Generalnego PRL, a ci ostatni przez Ministra Spraw Zagranicznych — do sądu lub innego organu państwa obcego (art. 540 § 1 k.p.k.).

Drugą czynnością wykonywaną w ramach pomocy prawnej jest przesłuchiwanie osób, o których wspomina przepis art. 510 pkt 2 k.p.k. Okazuje się więc, że w drodze pomocy prawnej może być dokonywana nawet tak istotna czynność procesowa, jak przesłuchiwanie osób w charakterze oskarżonych, świadków lub biegłych. Stanowi to odstępstwo od obowiązującej powszechnie dyrektywy bezpośredniości zetknięcia się organu procesowego z osobowym źródłem dowodowym. Jeżeli w trakcie postępowania karnego zajdzie potrzeba osobistego stawienia świadka lub biegłego przebywającego za granicą, to wówczas — w świetle umów o pomocy prawnej zawartych przez Polskę — należy się zwrócić do właściwego organu innego państwa o doręczenie wezwania. Umowy podkreślają, że wezwanie takie nie może zawierać zagrożenia zastosowania środków przymusu na wypadek niestawienia. Ponadto organ wzywający jest obowiązany zwrócić świadkom i biegłym koszty podróży i pobytu oraz utracony zarobek, a biegłym wypłacić (oprócz tego) wynagrodzenie za wydanie opinii zgodnie z ogólną zasadą, że koszty związane z udzieleniem pomocy prawnej ponosi strona występująca o taką pomoc (na której terytorium pomocy prawnej udzielono).

W stosunku do obywatela obcego państwa przebywającego za granicą (jeżeli nie stosuje się wezwania do osobistego dobrowolnego stawienia w celu przesłuchania ani też formy doprowadzenia w tym celu osób pozbawionych w tym czasie wolności) można się zwracać o dokonanie przesłuchania w drodze pomocy prawnej do sądu lub innego organu państwa obcego (art. 520 § 2 k.p.k.). Sądy zwracają się za pośrednictwem Ministra Sprawiedliwości lub za pośrednictwem Prokuratora Generalnego PRL, ci ostatni zaś przez Ministra Spraw Zagranicznych (art. 540 § 1 k.p.k.). W stosunku do obywatela polskiego przebywającego za granicą sąd lub prokurator może wyjątkowo zastosować pośrednią formę przeprowadzenia dowodu i zwrócić się do polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego lub urzędu konsularnego, aby przesłuchano go w charakterze oskarżonego, świadka lub biegłego.

Umowy o obrocie prawnym zawarte przez Polskę z państwami socjalistycznymi przewidują możliwość czasowego przekazania osób, przebywających w areszcie na obszarze jednej strony, w celu ich przesłuchania w charakterze świadka lub biegłego na obszarze drugiej strony. Umowy o pomocy prawnej przewidują także możliwość przesłuchiwania (oprócz świadków i biegłych) oskarżonych, lecz nie regulują zasad postępowania w takich sytuacjach, tak jak ma to miejsce w odniesieniu do świadków i biegłych. Możliwość udzielenia pomocy prawnej w tej for-

mie przewidziana została w odpowiednich przepisach umów określających zakres pomocy prawnej.

Wyłania się obecnie kwestia przesłuchiwania osób korzystających z immunitetów i przywilejów dyplomatycznych czy konsularnych. W tym względzie trzeba przyjąć, że jeżeli w toczącej się sprawie zachodzi potrzeba ustalenia, czy dana osoba lub organizacja międzynarodowa korzysta z immunitetu jurysdykcyjnego w Polsce, to sądy powinny się zwracać do Ministra Sprawiedliwości o stwierdzenie tej okoliczności. Jeżeli w sprawie karnej zachodzi potrzeba przesłuchania w charakterze świadka osoby korzystającej z immunitetu i przywilejów dyplomatycznych czy konsularnych, sądy zwracają się do niej za pośrednictwem Ministerstwa Sprawiedliwości, określając przedmiot przesłuchania i dołączając wezwanie ze wskazaniem proponowanego terminu przesłuchania. Termin przesłuchania powinien być wyznaczony w taki sposób, aby między wysłaniem wezwania a zamierzonym terminem przesłuchania upłynął okres co najmniej sześciu tygodni, chyba że chodzi o wypadek nie cierpiący zwłoki. Osoba korzystająca z immunitetów i przywilejów podejmuje decyzję co do stawienia i zgody na złożenie zeznania.

Przesłuchiwanie odbywa się według procedury państwa, którego organ tego dokonuje. Przedstawicielstwo dyplomatyczne lub urząd konsularny polski, podobnie jak prokuratury i sądy polskie, stosują formę przewidzianą przez przepisy k.p.k. Należy więc stosować przepisy ustawy co do każdego z tych uczestników procesu. Oskarżony ma prawo składać wyjaśnienia, może jednak bez podania powodów odmówić odpowiedzi na poszczególne pytania lub odmówić składania wyjaśnień (art. 63 k.p.k.). Natomiast każda osoba wezwana w charakterze świadka ma obowiązek stawić się i złożyć zeznanie (art. 160 § 1 k.p.k.). Biegły w tym wypadku to każda osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w tej dziedzinie. Ma ona obowiązek pełnić czynności biegłego (art. 178 k.p.k.).

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że przesłuchiwanie osoby musi się odbywać z zachowaniem wszystkich wymagań proceduralnych. W szczególności należy osobie przesłuchiwanej zapewnić swobodę wypowiedzi.⁸ Swoboda wypowiedzenia się (w granicach określonych celem danej czynności) jest wysunięta na plan pierwszy w ustawie jako sposób uzyskiwania od osobowych źródeł dowodowych informacji stanowiących środki dowodowe. Dopiero w dalszej kolejności stosuje się pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli zeznań (art. 157 § 1 k.p.k.). Zakaz zawarty w art. 157 § 2 k.p.k. jest sformułowany ogólnie i pozostawia do uznania organu, jakie warunki należy uznać za wyłączające swobodę wypowiedzi. Można w tej kwestii przyjąć, że będą tu wchodzić w grę wszelkie metody wywierania przymusu bezpośredniego jak i pośredniego, a także posługiwanie się środkami oddziałującymi na świadomość osoby. Przepis ten wyraża z jednej strony nakaz eliminacji z zakresu zebranych dowodów tych wszystkich wyjaśnień, zeznań i oświadczeń, które zostały złożone w warunkach wyłączających swobodę wypowiedzi. Z drugiej strony w przepisie tym zawarty jest zakaz (w stosunku do organów procesowych) uzyskiwania dowodów pod wpływem przymusu.

Wyłania się wreszcie zagadnienie dopuszczalności oparcia ustaleń na protokołach przesłuchania sporządzonych przez zagraniczne organy ścigania pod nadzorem prokuratora albo przez sąd czy prokuraturę. Przepisy art. 334—339 k.p.k. nie przewidują możliwości odczytania na rozprawie w celach dowodowych protokołów

⁸ S. Waltoś: Swoboda wypowiedzi osoby przesłuchiwanej w procesie karnym, PiP 1975, nr 10; Z. Sobolewski: Wartość nielegalnie uzyskanego dowodu w postępowaniu karnym, Annales UMCS 1976, nr 3.

przesłuchania oskarżonego albo świadka sporządzonych za granicą w drodze pomocy prawnej. Dlatego należy wskazać na potrzebę stosownej korektury przepisów k.p.k. przez wprowadzenie przepisu zezwalającego na tę możliwość w stosunku do protokołu przesłuchania podejrzanego, świadków i biegłych dokonanego przed przekazaniem ścigania karnego — oczywiście przy zastrzeżeniu, że są to protokoły sporządzone przez prokuratora lub sąd albo organy ścigania pod nadzorem prokuratora.

Wszystkie zawarte przez Polskę po wojnie umowy o obrocie prawnym przewidują ochronę prawną świadka i biegłego, który dobrowolnie stawił się na wezwanie.⁹ Świadek i biegły, który stawił się przed wzywającym go organem, nie może być ścigany, pociągnięty do odpowiedzialności karnej ani aresztowany z powodu czynu dokonanego przed przekroczeniem granicy, z powodu przestępstwa będącego przedmiotem postępowania lub będącego w związku ze złożeniem zeznania. Stosowną ochronę traci on, jeżeli nie opuści obszaru strony wzywającej w ściśle określonym przez umowę międzynarodową terminie: 3 dni (umowa ze Szwajcarią — art. 20), 5 dni (umowa z Jugosławią — art. 66); 7 dni (umowa z Belgią — art. 17, Bułgarią — art. 13, Czechosłowacją — art. 83, NRD — art. 7, Rumunią — art. 11, Węgrami — art. 7), 15 dni (umowa z Algerią — art. 11, Austrią — art. 11, Finlandią — art. 10, Grecją — art. 9) albo 30 dni (umowa z ZSRR — art. 13, Mongolią — art. 7, Marokiem — art. 15).

Możliwe jest przesłuchanie w charakterze świadka lub biegłego osoby pozbawionej wolności. Organ wezwany do udzielenia pomocy prawnej może zezwolić na czasowe przekazanie takiej osoby na terytorium strony wzywającej pod warunkiem, że osoba ta nadal będzie pozbawiona wolności i zostanie odesłana z powrotem w najkrótszym czasie po przesłuchaniu. W zasadzie prawie wszystkie umowy zawarte przez Polskę przewidują taką możliwość. Dodatkowo w umowach z Jugosławią (art. 67) i Austrią (art. 12) zawarto zastrzeżenie, że osoby te muszą uprzednio wyrazić zgodę na przesłuchanie ich na terytorium drugiego państwa.

Jeżeli chodzi o koszty podróży i pobytu świadka lub biegłego, to w większości umów międzynarodowych zawarto zastrzeżenie, że organ wzywający zwróci te koszty, a także równowartość utraconego zarobku, biegłemu zaś wypłaci wynagrodzenie za wydanie opinii. Tak właśnie rozwiązano tę kwestię w umowach z Algerią (art. 16), Austrią (art. 11 pkt 5), Bułgarią (art. 13 pkt 5), Czechosłowacją (art. 83 pkt 5), Finlandią (art. 10 pkt 5), Grecją (art. 9 pkt 3), Mongolią (art. 7 ust. 3). Natomiast umowy z NRD (art. 7), Rumunią (art. 11), Węgrami (art. 11) i ZSRR (art. 13) regulują jedynie sprawę kosztów pomocy prawnej bez szczególnego wyodrębnienia zwrotu kosztów świadkom lub biegłym.

W drodze pomocy prawnej mogą być dokonywane również oględziny (art. 519 pkt 3 k.p.k.). Obowiązuje ogólna zasada, że wnioski o udzielenie pomocy prawnej, w tym o dokonaniu oględzin i innych czynności przymusu dowodowego, są załatwiane zgodnie z prawem wewnętrznym państwa, do którego skierowano wnioski.

Istota oględzin polega na obejrzeniu i zbadaniu miejsca, osoby lub rzeczy. Obejrzenia i badania dokonuje się za pomocą zmysłów przy zastosowaniu odpowiednich środków naukowo-technicznych (art. 185 k.p.k.). Miejscem oględzin jest przestrzeń zamknięta lub otwarta, na której mogą się znajdować ślady lub przedmioty mające związek z przestępstwem. Pojęcie osoby obejmuje ciało oraz odzież, którą ma na sobie. Rzeczą natomiast jest każdy przedmiot znaleziony na miej-

⁹ F. Prusak: Postępowanie w stosunku do uczestników procesu karnego przebywających za granicą, „Zesz. Nauk. ASW, 1983, nr 34.

scu oględzin, podczas przeszukania, na drodze dojścia i ucieczki sprawcy, odebrany osobie podejrzanej lub innej osobie, na którym mogą się znajdować jakieś ślady przestępstwa lub które mogą pochodzić z przestępstwa bądź mieć inny związek z przestępstwem, albo gdy posiadanie danej rzeczy jest zabronione. Oględziny rzeczy dotyczą tzw. dowodów rzeczowych.

W trakcie oględzin — jak wymaga tego kryminalistyka — należy uzyskać odpowiedź na siedem tzw. złotych pytań: kto, co, gdzie, za pomocą czego, dlaczego, w jaki sposób, kiedy. W ramach oględzin dokonywa się też niekiedy eksperymentu śledczego, który polega na doświadczalnym sprawdzeniu lub odtworzeniu określonego zdarzenia lub jego fragmentów oraz okoliczności towarzyszących. Szczególnym rodzajem oględzin miejsca jest wizja lokalna. Wizji lokalnej dokonuje się w celu odszukania ukrytych zwłok, narzędzi przestępstwa oraz zagarniętych przedmiotów, a także w celu upewnienia się, czy zeznania zgodne są z rzeczywistością.

Oględziny ciała mogą być przeprowadzone zawsze w odniesieniu do osoby podejrzanej i podejrzanego. Jeżeli jest to konieczne dla celów dowodowych, można także świadka — za jego zgodą — poddać oględzinom ciała i badaniu lekarskiemu. W wypadku zaś gdy karalność czynu zależy od stanu zdrowia pokrzywdzonego, nie może on sprzeciwić się oględzinom nie połączonym z zabiegiem chirurgicznym lub z obserwacją w zakładzie leczniczym. Nie dotyczy to osób, które odmówiły zeznań lub zostały od nich zwolnione na podstawie art. 165 lub 167 k.p.k. Szczególnym rodzajem oględzin są oględziny zwłok ludzkich. Przepis art. 188 k.p.k. stanowi, że jeżeli zachodzi podejrzenie przestępczego spowodowania śmierci, należy zarządzić oględziny i otwarcie zwłok. W kryminalistyce i medycynie sądowej znane są dwa rodzaje badania zwłok: 1) oględziny zewnętrzne (tzw. inspekcja) oraz 2) oględziny wewnętrzne (tzw. sekcja zwłok).

W drodze pomocy prawnej może nastąpić również przeszukiwanie pomieszczeń w celu znalezienia przedmiotów stanowiących dowód (źródło dowodu) w sprawie oraz zajęcie i wydanie ich za granicę. Należy tu zauważyć, że wydawanie przedmiotów w drodze pomocy sądowej dotyczy przedmiotów uzyskanych w trakcie oględzin lub przeszukiwania pomieszczeń i osób, a następnie zajętych w celu wydania. Natomiast postępowanie o wydanie z terytorium państwa obcego przedmiotów stanowiących dowody rzeczowe lub przedmiotów uzyskanych przez przestępstwo (art. 523 § 3 i 538 k.p.k.) stanowi czynność z zakresu postępowania ekstradycyjnego.

Według przepisów k.p.k. każdy obywatel zobowiązany jest do wydania takich przedmiotów na żądanie sądu lub prokuratora, a w wypadkach nie cierpiących zwłoki — także MO (art. 189 k.p.k.). W razie dokonywania takich czynności w stosunku do obywateli polskich przebywających za granicą, obowiązek ten wynika z ustawowego prawa do żądania tego przez osoby reprezentujące przedstawicielstwo dyplomatyczne lub urząd konsularny, dokonujących przeszukania na podstawie postanowień sądu lub prokuratora polskiego, nakazujących przeszukiwanie, zajęcie i wydanie przedmiotu (art. 520 § 2 k.p.k.).

Obowiązujące przepisy k.p.k. stwarzają podstawę do rozróżnienia następujących rodzajów przeszukania: a) przeszukiwanie pomieszczeń i innych miejsc (art. 190 k.p.k.), b) przeszukiwanie osoby i jej odzieży (art. 190 i 194 k.p.k.), c) przeszukiwanie rzeczy (art. 190 k.p.k.), d) przeszukiwanie w celu zatrzymania i przymusowego doprowadzenia osoby podejrzanej (art. 208 k.p.k.), e) przeszukiwanie w celu tymczasowego zajęcia mienia ruchomego (art. 253 § 2 k.p.k.). Przeszukiwanie nie jest bezpośrednią czynnością dowodową, taką jak oględziny miejsca zdarzenia, lecz czyn-

nością pomocniczą, której cel stanowi uzyskanie i zabezpieczenie źródeł dowodowych. Zgodnie z dyspozycją art. 190 k.p.k. przeszukania pomieszczeń i innych miejsc, a także osoby lub rzeczy można dokonać tylko: a) w celu znalezienia przedmiotów mogących stanowić dowód w sprawie (art. 189 k.p.k.) lub b) gdy istnieją uzasadnione podstawy do przypuszczenia, że przedmioty te tam się znajdują. Przeszukanie jest więc czynnością procesową, której celem jest ujęcie podejrzanego, wykrycie dowodów przestępstwa i przedmiotów uzyskanych za pomocą przestępstwa. Można zatem twierdzić, że istnieją dwa rodzaje przeszukiwania. Pierwszy to przeszukiwanie „czysto dowodowe, mające na celu uzyskanie dowodów”. Drugie natomiast to przeszukiwanie, które można określić mianem „przeszukiwania zabezpieczającego” i które jest przeprowadzane w celu zabezpieczenia dla wymiaru sprawiedliwości osoby podejrzanej lub zabezpieczenia przedmiotów uzyskanych za pomocą przestępstwa.¹⁰

W drodze pomocy prawnej mogą być również dokonywane czynności polegające na wzywaniu osób przebywających za granicą do osobistego dobrowolnego stawienia przed sądem lub prokuratorem w celu przesłuchania (art. 519 pkt 4 k.p.k.). Wezwanie jest nakazem skierowanym do określonej osoby, aby stawiła się ona w pewnym czasie w celu dokonania czynności procesowej lub była obecna przy takiej czynności.¹¹ Wezwanie jest nakazem który może być wykonany nawet przymusowo. W tym znaczeniu mówimy o wezwaniu oskarżonego lub świadka mając na względzie, że nieposłuszeństwo wezwaniu może być złamane nawet w drodze przymusu fizycznego (przymusowe sprawdzenie). Zawiadomienie natomiast (nieraz nazywane wadliwie wezwaniem) nie oznacza obowiązku pewnego zachowania się, chociażby niestawienie, po prawidłowym zawiadomieniu o terminie, pociągało pewne niekorzyści.

Wezwanie świadków i biegłych zamieszkałych za granicą do osobistego stawienia — w celu przesłuchania albo w celu dokonania konfrontacji — sądy wysyłają stosowne wezwania za pośrednictwem Ministerstwa Sprawiedliwości, a prokuratorzy za pośrednictwem Prokuratora Generalnego. Wezwanie takie nie może zawierać zagrożenia karą porządkową lub innymi środkami przymusowymi. W wezwaniu należy zamieścić pouczenie o tym, że wezwany otrzyma zwrot kosztów utrzymania i noclegu, oraz o tym, że może mu być przyznane odszkodowanie za utracony zarobek (art. 522 § 2 k.p.k.). Doręczenie osobie zamieszkałej w Polsce wezwania prokuratury państwa obcego do dobrowolnego stawienia w celu złożenia zeznań w charakterze świadka lub biegłego powinno być dokonywane zawsze do rąk własnych tej osoby. Należy ponadto sporządzić stosowny protokół potwierdzenia odbioru. Jeżeli osoba wezwana oświadczy, że wyraża zgodę na dobrowolne stawienie się przed organem wzywającym, należy udzielić jej niezbędnych wyjaśnień, a m.in.: a) co do przysługujących z tytułu umów międzynarodowych uprawnień i ochrony prawnej oraz utraty — w myśl tych umów — ochrony prawnej, jeżeli nie opuści w stosownym czasie obszaru państwa wzywającego, b) co do trybu uzyskania dokumentu umożliwiającego wyjazd za granicę, c) co do prawa żądania od organu wzywającego zwrotu wydatków związanych ze stawieniem oraz wynagrodzenia za utratę zarobku.¹² Doręczenie wezwań jest

¹⁰ J. Waszczyński, H. Maliszewska: Istota i granice przeszukiwania według k.p.k., *Pal.* 1972, nr 2, s. 56; M. Cieślak: Środki przymusu na tle systemu bodźców prawnych w procesie karnym, *ZNUJ* 1960 (Prawo nr 3).

¹¹ S. Sławiński: *Polski proces karny przed sądem powszechnym — Zasady ogólne*, Warszawa 1959, s. 272.

¹² H. Stawryło: Podstawowe zagadnienia obrotu prawnego z zagranicą w sprawach karnych w postępowaniu przygotowawczym, *Probl. Praw.* 1977, nr 3, s. 50.

szczególnie istotne właśnie ze względu na skutki procesowe niestawiennictwa. W wezwaniu i zawiadomieniu należy oznaczyć organ wysyłający oraz podać, w jakiej sprawie, w jakim charakterze, miejscu i czasie ma się stawić adresat. Wysłanie wezwania pociąga za sobą obowiązek zwrotu kosztów podróży i pobytu oraz zwrot utraconego zarobku, a biegłemu ponadto wynagrodzenie za sporządzenie opinii.

Wreszcie w drodze pomocy prawnej można dokonywać również czynności w postaci udzielania akt i dokumentów oraz informacji o karalności oskarżonych (art. 519 pkt 5 k.p.k.).

Forma przeglądania akt i sporządzania odpisów została określona w przepisach art. 142—144 k.p.k. W świetle umowy o pomocy prawnej i stosunkach prawnych między PRL a ZSRR z roku 1957 pomoc prawna obejmuje m.in. sporządzanie i przesyłanie pism i dokumentów. W szczególności chodzi tu o wierzytelne wyciągi i odpisy dokumentów, które mają być użyte na obszarze drugiej strony oraz o odpisy dokumentów z akt sądowych. Ponadto strony takich umów zobowiązują się nadsyłać sobie wzajemnie zawiadomienia o prawomocnych wyrokach skazujących wydanych przez sądy jednej strony w stosunku do obywateli drugiej strony oraz przysyłać informacje o karalności osób figurujących w ich rejestrach skazanych.

Zawiadomienie o tymczasowym aresztowaniu lub jego uchyleniu wobec obywateli państw obcych następuje wedle dyspozycji art. 539 k.p.k. Zawiadomienia takie powinny zawierać dane dotyczące personaliów oskarżonego, przypisanego przestępstwa oraz podstawę aresztowania i miejsce osadzenia.

Porozumiewanie się konsulów państw obcych z tymczasowo aresztowanymi cudzoziemcami następuje w ten sposób, że listy i podania tymczasowo aresztowanych obywateli państw obcych przesyła się (po sprawdzeniu treści) za pośrednictwem prezesa sądu wojewódzkiego. Prezes sądu rozstrzyga o wydaniu zezwolenia na widzenie z tymczasowo aresztowanym obywatelem państwa obcego.

Jeśli chodzi o zawiadomienie o karalności oskarżonych, to poza umowami z Wielką Brytanią i Płn. Irlandią oraz ze St. Zjednoczonymi AP (zawartymi przed rokiem 1939), wszystkie pozostałe umowy międzynarodowe przewidują zawiadamianie drugiej strony o karalności — również uprzednie — jej obywateli. Warto tutaj dodać, że umowy przedwojenne przewidują zawiadomienie o karalności: — z Belgią i Luksemburgiem (art. 22) przesyłane „bez osobnego żądania i bez kosztów w formie wykazu (karty karnej) lub wyciągu, poświadczonego przez władzę, od której pochodzi”, z Francją (art. 18) „o skazaniach za przestępstwa, wpisanych do rejestru karnego (...) za pomocą przesyłania karty karnej lub wyciągu z niej drogą dyplomatyczną do Rządu Kraju, którego obywatelem jest obwiniony”, ze Szwajcarią (art. 21) przesyłane „w końcu każdego kwartału prawomocne wyroki skazujące, orzeczone przez Sądy jednej z Nich (Stron) przeciwko obywatelom drugiej Strony, które podlegają wciągnięciu do rejestrów karnych, stosownie do przepisów Państwa, w którym zapadł wyrok skazujący”. Następnie umowy powojenne z Austrią (art. 22), Grecją (art. 53) i Marokiem (art. 58) przewidują informację o prawomocnych wyrokach skazujących obywateli drugiej Strony; wzajemnie, jeden raz w roku, z Finlandią zaś (art. 27) — na wniosek zainteresowanej strony, a z Algierią (art. 39) „(...) Strony będą sobie przysyłać wyciągi z rejestru skazanych dotyczące wyroków skazujących, wydanych przez ich sądy przeciwko obywatelom drugiej Umawiającej się Strony”. Pozostałe umowy międzynarodowe zawarte z państwami socjalistycznymi przewidują: informacje o skazanych obywatelach drugiej strony jeden raz w roku — ZSRR (art. 84),

Czechosłowacja (art. 79), Mongolia (art. 84), a co kwartał — NRD (art. 84), Węgry (art. 86), Rumunia (art. 80), Jugosławia (art. 71); na zapytanie strony o informację o karalność z rejestru skazanych — NRD (art. 85), Węgry (art. 87), Jugosławia (art. 72), Bułgaria (art. 87), Rumunia (art. 81). Umowa z Jugosławią (art. 70) przewiduje dodatkowo zawiadomienie drugiej strony „o czynach przestępczych dokonanych na ich obszarze przez obywateli drugiej strony, jeżeli po dokonaniu przestępstwa znaleźli się na obszarze swego Państwa”.

W wielu umowach zawarto zobowiązanie Stron do przesyłania, w miarę możliwości, odcisków palców osób skazanych — tak właśnie: umowa z NRD (art. 84), CSRS (art. 79), Rumunią (art. 80), Mongolią (art. 84 pkt 3) i Grecją (art. 53).

IV. Konfrontacja przepisu art. 519 k.p.k. z odpowiednimi postanowieniami umów międzynarodowych o obrocie prawnym w sprawach karnych prowadzi do wniosku, że pomoc prawna w stosunkach międzynarodowych obejmuje doręczanie pism i dokumentów procesowych oraz dokonywanie czynności procesowych tego rodzaju, jak odebranie wyjaśnień od podejrzanych i oskarżonych, przesłuchanie świadków i biegłych, zbieranie danych dowodowych i informacji o charakterze procesowym, przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego, a także dokonywanie przeszukań i oględzin miejsca, jak również przekazywanie dowodów rzeczowych. Warto zauważyć, że instytucji pomocy prawnej nie przewidują umowy ekstradycyjne z Wielką Brytanią i USA. We wszystkich natomiast pozostałych umowach zawartych przez Polskę uregulowano pomoc prawną z takimi państwami jak: Algieria (art. 36), Austria (art. 2), Belgia (art. 15), Bułgaria (art. 7), Czechosłowacja (art. 80), Finlandia (art. 3), Francja (art. 15), Grecja (art. 6), Jugosławia (art. 63), Luksemburg (art. 15), Maroko (art. 33), Mongolia (art. 4), NRD (art. 2), Rumunia (art. 3), Szwajcaria (art. 18), Węgry (art. 4) i ZSRR (art. 2).

Jeśli chodzi o wydawanie przedmiotów pochodzących z przestępstwa (dowodów rzeczowych), to przyjęto ich przekazywanie (wydawanie) na wniosek drugiej strony, a w szczególności przedmioty i wartości uzyskane przez sprawcę w wyniku przestępnego działania oraz przedmioty mogące stanowić dowody rzeczowe w prowadzonej przez organy drugiej strony sprawie. Dotyczy to wszystkich postanowień umów zawartych przez Polskę zarówno przed jak i po wojnie: z Belgią (art. 18), Francją (art. 12), Luksemburgiem (art. 11), St. Zjednoczonymi (art. IX), Szwajcarią (art. 16), Wielką Brytanią (art. 16), Algierią (art. 56), Austrią (art. 9), Bułgarią (art. 85), CSRS (art. 77), Finlandią (art. 26 ust. 3, 4), Grecją (art. 51), Jugosławią (art. 68), Marokiem (art. 55), Mongolią (art. 80), NRD (art. 83), Rumunią (art. 70), Węgrami (art. 85) i ZSRR (art. 83). Dodatkowo umowa z Belgią (art. 18) i Luksemburgiem (art. 18) zastrzega, że po wykorzystaniu należy dokonać zwrotu przesłanych dowodów i przedmiotów, a w umowie z Austrią (art. 9) przewiduje się możliwość przesyłania oryginałów akt i pism, gdy kopie nie są wystarczającym dowodem.

Analiza umów międzynarodowych o obrocie prawnym w sprawach karnych pozwala zauważyć, że niektóre z nich nie przewidują pewnych czynności. Dla przykładu, nie przewidują czynności: przesłuchania osoby — umowa z Bułgarią; oględzin miejsca przestępstwa — umowy z Grecją, Finlandią, Czechosłowacją, Rumunią i Bułgarią; przeszukania — umowy z Grecją, Finlandią, Mongolią, Czechosłowacją, Rumunią i Bułgarią; zajęcia przedmiotów — umowy z Grecją, Algierią, Finlandią, Jugosławią, Czechosłowacją, Rumunią i Bułgarią; udzielania akt i informacji — umowy z Algierią, Finlandią, Czechosłowacją, Bułgarią, Rumunią i Związkiem Radzieckim.

Z drugiej strony warto zauważyć, że umowy międzynarodowe przewidują również dokonywanie innych czynności w ramach pomocy prawnej. Jedną z nich jest udzielanie tzw. informacji o prawie. Zgodnie z zawartymi po wojnie umowami odpowiednie organy przesyłają sobie wzajemnie na wniosek informacji o prawie obowiązującym w ich państwach, o wykładni przepisów prawnych przez właściwe organy, o ważniejszych aktach ustawodawczych, jak również o praktyce wymiaru sprawiedliwości. Warto zwrócić uwagę na to, że umowy z: Algierią (art. 8), Austrią (art. 21), Bułgarią (art. 4), Czechosłowacją (art. 4), Finlandią (art. 15), Grecją (art. 4), Jugosławią (art. 5), Marokiem (art. 5), Mongolią (art. 13), NRD (art. 15), Rumunią (art. 16), Węgrami (art. 12) i ZSRR (art. 14) przewidują udzielanie (na wniosek) informacji o przepisach w zakresie prawa karnego i postępowania karnego zarówno przez Ministerstwo Sprawiedliwości jak i przez Prokuraturę Generalną. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że umowy okresu przedwojennego nie przewidują stosowania instytucji informacji o prawie.

Niektóre umowy o pomocy prawnej w sprawach karnych przewidują instytucję zobowiązania się do wszczęcia ścigania karnego. Między innymi umowa z Marokiem (art. 35) przewiduje, że umawiające się strony zobowiązują się do wszczęcia postępowania karnego zgodnie ze swoim prawem na wniosek drugiej strony przeciwko własnemu obywatelowi, który popełnił przestępstwo na terytorium drugiej strony. Właśnie w tym celu państwa te przekazują sobie informacje zawierające dane o podejrzanym i popełnionym przestępstwie oraz posiadane dowody, jak również teksty przepisów mających zastosowanie do popełnianego czynu według prawa obowiązującego w miejscu jego popełnienia.

Warto jeszcze uzupełnić powyższe tym, że przepisy wspomnianej na wstępie konwencji o pomocy prawnej ze Strasburga przewidują, iż sygnatariusze tej umowy zobowiązują się do udzielania sobie najszerszej pomocy prawnej. Wśród czynności procesowych szczególną rolę odgrywają czynności dowodowe (art. 3—6), doręczanie zawiadomień i wyroków sądowych (art. 7), wzywianie świadków, biegłych i podejrzanych (art. 8—12), udzielanie wyciągów i informacji z akt sądowych w sprawach karnych (art. 13), zawiadomienia o rozpoczęciu procesu karnego (art. 21), wymiana informacji z rejestru skazanych (art. 22).

V. W zakończeniu tych wywodów należy się zastrzec, że problematyka pomocy prawnej w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych wymaga osobnego potraktowania zagadnień dotyczących procedury udzielania i uzyskiwania tej pomocy, właściwości organów procesowych występujących o dokonanie czynności, wniosku o udzielenie pomocy lub decyzji o odmowie jej udzielenia itp. Ścisłe zależności, jakie zachodzą w dziedzinie obrotu prawnego z zagranicą między rozwiązaniami prawa wewnętrznego a postanowieniami umów międzynarodowych, wyzwalają zresztą konieczność ich analizy również w aspekcie badania tendencji rozwojowych oraz interesów państwa i jego obywateli.

ANEKS

I. UMOWY O OBROCIE PRAWNYM W SPRAWACH KARNYCH

1. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Algierską Republiką Ludowo-Demokratyczną, dotycząca obrotu prawnego w sprawach cywilnych i karnych, podpisana w Algierze dnia 9 listopada 1976 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 73).

2. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Austrii o pomocy prawnej w sprawach karnych, podpisana w Wiedniu dnia 27 lutego 1978 r. (Dz. U. z 1980 r. Nr 14, poz. 44).
3. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Ludową Republiką Bułgarii o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 4 grudnia 1961 r. (Dz. U. z 1963 r. Nr 17, poz. 83), wraz z Protokołem do Umowy podpisanym w Sofii dnia 27 czerwca 1980 r. (Dz. U. z 1981 r. Nr 10, poz. 43).
4. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną o uregulowaniu obrotu prawnego w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 4 lipca 1961 r. (Dz. U. z 1962 r. Nr 23, poz. 103).
5. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Finlandii o ochronie prawnej i pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Helsinkach dnia 27 maja 1980 r. (Dz. U. z 1981 r. Nr 27, poz. 140).
6. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Grecką w sprawach cywilnych i karnych, podpisana w Atenach dnia 27 października 1979 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 4, poz. 24).
7. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Federacyjną Ludową Republiką Jugosławii o obrocie prawnym w sprawach cywilnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 6 lutego 1960 r. (Dz. U. z 1963 r. Nr 27, poz. 162).
8. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Kuby o pomocy prawnej w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Hawanie dnia 18 listopada 1982 r. (*nie publ.*).
9. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Królestwem Maroka o pomocy prawnej w sprawach cywilnych i karnych, sporządzona w Warszawie dnia 21 maja 1979 r. (Dz. U. z 1983 r. Nr 14, poz. 69).
10. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Mongolską Republiką Ludową o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 14 września 1971 r. (Dz. U. z 1972 r. Nr 36, poz. 244).
11. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Niemiecką Republiką Demokratyczną o obrocie prawnym w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia 1 lutego 1957 r. (Dz. U. z 1958 r. Nr 27, poz. 114), wraz z Protokołem do Umowy sporządzonym w Warszawie dnia 18 kwietnia 1975 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 14, poz. 80).
12. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Rumuńską Republiką Ludową o pomocy prawnej i stosunkach prawnych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Bukareszcie dnia 25 stycznia 1962 r. (Dz. U. z 1962 r. Nr 63, poz. 301), wraz z Protokołem do Umowy podpisanym w Warszawie dnia 14 września 1972 r. (Dz. U. z 1973 r. Nr 41, poz. 243).
13. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Węgierską Republiką Ludową o obrocie prawnym w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Budapeszcie dnia 6 marca 1959 r. (Dz. U. z 1960 r. Nr 8, poz. 54), wraz z Protokołem do Umowy z dnia 18 września 1980 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 5, poz. 32).
14. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich o pomocy prawnej i stosunkach międzynarodowych w sprawach cywilnych, rodzinnych i karnych, podpisana w Warszawie dnia

28 grudnia 1957 r. (Dz. U. z 1958 r. Nr 321, poz. 147), wraz z Protokołem do Umowy sporządzonym w Moskwie dnia 23 stycznia 1980 r. (Dz. U. z 1980 r. Nr 28, poz. 121).

II. KONWENCJE KONSULARNE

1. Konwencja konsularna o stosunkach dyplomatycznych podpisana w Wiedniu dnia 18 kwietnia 1961 r. (Dz. U. z 1965 r. Nr 37, poz. 232).
2. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Austrii, podpisana w Wiedniu dnia 2 października 1974 r. (Dz. U. z 1975 r. Nr 24, poz. 131).
3. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Królestwem Belgii, podpisana w Warszawie dnia 11 lutego 1972 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 3, poz. 18) — za zgodą strony polskiej Belgia wykonuje funkcje konsularne na rzecz państwa trzeciego, tzn. Wielkiego Księstwa Luksemburg.
4. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Ludową Republiką Bułgarii, podpisana w Sofii dnia 10 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1973 r. Nr 24, poz. 138).
5. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną z dnia 9 czerwca 1972 r. (Dz. U. z 1973 r. Nr 19, poz. 108).
6. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Finlandii, podpisana w Helsinkach dnia 2 czerwca 1971 r. (Dz. U. z 1973 r. Nr 2, poz. 11).
7. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Francuską, podpisana w Paryżu dnia 20 lutego 1976 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 19, poz. 76).
8. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Grecką, podpisana w Warszawie dnia 30 sierpnia 1977 r. (Dz. U. z 1979 r. Nr 12, poz. 82).
9. Konwencja konsularna między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Republiki Iraku, podpisana w Bagdadzie dnia 16 kwietnia 1980 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 27, poz. 194).
10. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Federacyjną Ludową Republiką Jugosławii, podpisana w Belgradzie dnia 17 listopada 1958 r. (Dz. U. z 1959 r. Nr 51, poz. 311).
11. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Kuby, podpisana w Hawanie dnia 12 maja 1972 r. (Dz. U. z 1975 r. Nr 21, poz. 111).
12. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Mongolską Republiką Ludową, podpisana w Ulan Bator dnia 31 maja 1973 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 3, poz. 22).
13. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Niemiecką Republiką Demokratyczną, podpisana w Berlinie dnia 25 lutego 1972 r. (Dz. U. z 1972 r. Nr 55, poz. 360).
14. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Socjalistyczną Republiką Rumunii, podpisana w Bukareszcie dnia 24 marca 1973 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 15, poz. 87).
15. Konwencja konsularna między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Stanów Zjednoczonych, podpisana w Warszawie dnia 31 maja 1972 r. (Dz. U. z 1973 r. Nr 30, poz. 173).

16. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Węgierską Republiką Ludową, podpisana w Warszawie dnia 5 czerwca 1973 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 5, poz. 28).
17. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii, sporządzona w Londynie dnia 23 lutego 1967 r. (Dz. U. z 1971 r. Nr 20, poz. 192) oraz Protokół z dnia 16 grudnia 1976 r. zmieniający tę konwencję (Dz. U. z 1977 r. Nr 9, poz. 35).
18. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Socjalistyczną Republiką Wietnamu z dnia 27 września 1979 r. (Dz. U. z 1980 r. Nr 21, poz. 76).
19. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Włoską, podpisana w Rzymie dnia 8 listopada 1973 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 9, poz. 35).
20. Konwencja konsularna między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, sporządzona w Warszawie dnia 27 maja 1971 r. (Dz. U. z 1972 r. Nr 15, poz. 106).

III. TRAKTATY EKSTRADYCYJNE

1. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Austrii o ekstradycji, podpisana w Wiedniu dnia 27 lutego 1978 r. (Dz. U. z 1980 r. Nr 14, poz. 46).
2. Konwencja o ekstradycji i pomocy sądowej w sprawach karnych między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Belgii, podpisana w Brukseli dnia 13 maja 1931 r. (Dz. U. z 1932 r. Nr 59, poz. 564).
3. Traktat ekstradycyjny między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, podpisany w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz. U. z 1929 r. Nr 63, poz. 491).
4. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Wielkim Księstwem Luksemburg o ekstradycji i pomocy sądowej, podpisana w Luksemburgu dnia 22 stycznia 1934 r. (Dz. U. z 1936 r., nr 16, poz. 145).
5. Traktat ekstradycyjny między Rzeczpospolitą Polską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisany w Warszawie dnia 22 listopada 1927 r. (Dz. U. z 1929 r. Nr 45, poz. 372).
6. Traktat o ekstradycji i pomocy prawnej w sprawach karnych między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Szwajcarskim, podpisany w Bernie dnia 19 listopada 1937 r. (Dz. U. z 1939 r. Nr 4, poz. 19).
7. Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Wielką Brytanią o wydawaniu zbiegłych przestępców, podpisany w Warszawie dnia 11 stycznia 1932 r. (Dz. U. z 1934 r. Nr 17, poz. 135).

IV. UMOWY O STOSUNKACH PRAWNYCH NA GRANICY PAŃSTWOWEJ

1. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Czechosłowacką Republiką Socjalistyczną o stosunkach prawnych na polsko-czechosłowackiej granicy państwowej oraz o współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych, sporządzona w Pradze dnia 2 grudnia 1967 r. (Dz. U. z 1971 r. Nr 13, poz. 126).
2. Umowa między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Niemiecką Republiką Demokratyczną o stosunkach prawnych na wspólnej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych, sporządzona w Berlinie dnia 28 października 1969 r. (Dz. U. z 1970 r. Nr 21, poz. 170).

3. Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o stosunkach prawnych na polsko-radzieckiej granicy państwowej oraz współpracy i wzajemnej pomocy w sprawach granicznych, podpisana w Moskwie dnia 15 lutego 1961 r. (Dz. U. z 1961 r. Nr 47, poz. 253).

V. POROZUMIENIA O WSPÓLPRACY PROKURATUR

1. Porozumienie o współpracy Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Prokuratury Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej z 14 lutego 1978 r. — *nie publikowane*.
2. Porozumienie o współpracy Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Prokuratury Niemieckiej Republiki Demokratycznej z 17 września 1976 r. — *nie publikowane*.
3. Porozumienie o współpracy Prokuratury Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Prokuratury Węgierskiej Republiki Ludowej z 13 czerwca 1978 r. — *nie publikowane*.

VI. UMOWY O CZASOWYM STACJONOWANIU WOJSK RADZIECKICH

1. Umowa między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o statusie prawnym wojsk radzieckich czasowo stacjonowanych w Polsce, podpisana w Warszawie dnia 17 grudnia 1956 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 29, poz. 127).
2. Porozumienie między Rządem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich o wzajemnej pomocy prawnej w sprawach związanych z czasowym stacjonowaniem wojsk radzieckich w Polsce, podpisana w Warszawie dnia 26 października 1957 r. (Dz. U. z 1958 r. Nr 37, poz. 167).

MARIA LIPCZYŃSKA

ROLA ADWOKATA W POSTĘPOWANIU W SPRAWACH NIELETNICH *

Artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej autorka omawia pewne podstawowe założenia nowej ustawy oraz głosy krytyki na tym tle w piśmiennictwie prawniczym co do dobrych i złych stron tej ustawy. W sprawie zaś problematyki obrony (część druga artykułu) autorka omawia zwłaszcza w: padki obrony obowiązkowej, ujętej obecnie odmiennie. Podkreśla trudną rolę obrońcy przy wielości trybów postępowania wobec nieletnich oraz powiązania go z procesem karnym i cywilnym. Zwraca wreszcie uwagę na społeczną rolę obrońcy nieletniego w czasie toczącego się procesu przestępstwa nieletniego.

* W czasie przygotowania artykułu nie był jeszcze znany autorce komentarz do omawianej ustawy pióra Adama Strzembosza pt. „Nowa ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich (Próba komentarza)”, zamieszczony we wkładce serii „Biblioteka PALESTRY”, załączonej do „Palestry” z 1983 r. nr 7 (Redakcja).